

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

ЖЕРНОВИЙ Ігор Анатолійович

УДК 338.436 : 332

**ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВО-АГРАРНИХ СТРУКТУР
У ГОСПОДАРСЬКОМУ КОМПЛЕКСІ РЕГІОНУ**

Спеціальність 08.10.01 - Розміщення продуктивних сил
і регіональна економіка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Донецьк – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті економіко-правових досліджень НАН України у відділі економіко-правових проблем розвитку територіальних систем (м. Донецьк).

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор

Амітан Веніамін Наумович

Інститут економіко-правових досліджень НАН України,
завідувач відділу економіко-правових проблем
розвитку територіальних систем (м. Донецьк)

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, член-кореспондент УААН

Кропивко Михайло Федорович,

Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки” УААН,
завідувач відділу організації управління (м. Київ)

кандидат економічних наук, доцент

Кукса Ігор Миколайович,

Луганський національний аграрний університет
Міністерства аграрної політики України,
завідувач кафедри економічної кібернетики (м. Луганськ)

Провідна установа – Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України (м. Київ).

Захист відбудеться “**20**” *грудня 2005 року о 14 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.170.01 в Інституті економіко-правових досліджень НАН України за адресою: 83048, м. Донецьк, вул. Університетська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту економіко-правових досліджень НАН України за адресою: 83048, м. Донецьк, вул. Університетська, 77.

Автореферат розісланий “**11**” *листопада 2005 року*.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Граніш В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У структурі загальнодержавного господарського комплексу важливе місце належить сфері агропромислового виробництва. Від того, наскільки ефективно розвивається сьогодні агропромисловий комплекс як на окремих територіях, так і в країні у цілому повністю залежить не лише продовольча безпека (яка стає нагальною проблемою у сучасному світі), але й можливе існування суспільства (громади) в майбутньому. Саме цьому повинні слугувати заходи з пошуку нових організаційних, економічних, правових і технологічних форм розвитку агропромислового комплексу з урахуванням сучасних передових досягнень науки та практики.

В агропромисловому комплексі України за останні роки відбулися певні зміни, пов'язані з реформуванням відносин власності і форм господарювання. Відтворювальні процеси, що спостерігаються у сільському господарстві, мають значні регіональні відмінності, які є наслідком найважливішого принципу розміщення продуктивних сил, а саме територіального розподілу праці. Відмінності в аграрному потенціалі економіки регіонів України зумовлюють різні підходи до вибору форм господарювання, масштабів концентрації виробництва, особливостей розвитку агропромислової інтеграції.

Незважаючи на значний внесок вітчизняних і зарубіжних вчених, роботи яких присвячені дослідженню особливостей відтворювального процесу в аграрному секторі, аналізу й оцінці функціонування агробізнесу, питанням реформування відносин власності й організаційних форм господарювання, потребують подальшого дослідження проведені інституційні перетворення у сільському господарстві України, визначення їхнього впливу на розвиток структур агробізнесу в системі господарського комплексу регіону. З урахуванням регіональних особливостей відтворювальних процесів в аграрному секторі вимагає подальшого удосконалення механізм формування нових структур у системі регіонального агробізнесу на основі розвитку інтеграційної взаємодії промислового і аграрного капіталів. Потреба вирішення цих проблемних питань зумовила вибір теми дисертації, її актуальність, мету і задачі дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у відповідності з напрямком науково-дослідної роботи Інституту економіко-правових досліджень НАН України за темами: “Місто в системі реструктуризації господарського комплексу регіону” (номер державної реєстрації 0100U004747) 2000-2003 рр. та “Економіко-правове забезпечення розвитку міських систем промислового регіону” (номер державної реєстрації 0103U005967) 2003-2006 рр., у яких здобувач був співвиконавцем. Внеском автора у розробку зазначених робіт є обґрунтування заходів по формуванню структур агробізнесу у господарському комплексі регіону за участю промислових підприємств та удосконалення напрямів реалізації інвестиційної політики зазначених підприємств в аграрному секторі.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теоретичних, аналіз практичних та розробка науково-методичних положень по формуванню промислово-аграрних структур у господарському комплексі регіону, які ґрунтуються на врахуванні нових організаційно-правових форм господарювання та дозволяють підвищити ефективність їх функціонування у сучасних умовах.

Для досягнення поставленої мети в дисертаційній роботі були сформульовані та вирішені наступні задачі:

проаналізовано основні умови системного розвитку регіонального агробізнесу;

узагальнено вітчизняні та зарубіжні дослідження специфіки відтворювального процесу в аграрному секторі;

визначено основні етапи сучасних інституційних перетворень в аграрному секторі економіки регіону;

обґрунтовано економіко-організаційний механізм створення промислово-аграрних формувань у господарському комплексі регіону;

визначено класифікаційні ознаки сучасних організаційно-правових форм господарювання у регіональній системі агробізнесу;

запропоновано організаційні форми та напрями розвитку корпоративної інтеграційної взаємодії у системі регіонального агробізнесу;

визначено фактори макросередовища, що впливають на ефективність функціонування промислово-аграрних формувань у регіоні.

Об'єктом дисертаційної роботи є процес розвитку сучасних організаційно-правових форм суб'єктів агробізнесу в системі господарського комплексу регіону.

Предметом дослідження є науковий інструментарій формування промислово-аграрних структур у системі господарського комплексу Донецької області.

Методологічною і теоретичною основою дисертаційної роботи є теоретичні положення політичної економії, макро- і мікроекономіки, сучасна теорія розвитку агробізнесу, роботи провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, спеціальна наукова література, законодавство України, статистичні дані, офіційні звіти міжнародних економічних організацій.

На підставі досліджень сучасних проблем аграрного сектору національного господарства, що проводили вітчизняні та зарубіжні дослідники Голдберг Р., Демьяненко С., Кропивко М., Кука І., Лукінов І., Месель-Веселяк В., Оніщенко А., Павлишенко М., Саблук П., Трейсі М., Хорунжий М., Цві Лерман, фон Крамон-Таубадель Ш. та ін., з використанням методів наукової абстракції визначено тенденції розвитку інституційних перетворень в аграрному секторі господарського комплексу регіону. Ґрунтуючись на теоретичних дослідженнях розвитку різноманітних структур агробізнесу Брукса К., Кілмера І., Накайяма Ч., Попова В., Серової О., Третьак О., Едгара М.,

Хеджеса Т., Ципкіна Ю. встановлено особливості розвитку інтеграційних зв'язків в регіональній системі агробізнесу, за допомогою статистичних і економіко-математичних методів визначена ефективність розвитку регіональних структур агробізнесу. На основі поєднання методів нормативного і позитивного аналізу проведено дослідження сучасної системи агробізнесу в господарському комплексі регіону, виявлено основні тенденції розвитку агропромислової інтеграції.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у розробці комплексу науково-методичних положень по формуванню промислово-аграрних структур у господарському комплексі регіону, що дозволяє підвищити ефективність інтеграційної взаємодії промислового й аграрного капіталів.

Наукова новизна виконаного дослідження полягає у наступному:

вперше:

систематизовано етапи інституційних перетворень в аграрному секторі, на основі критеріїв та ознак соціально-економічного становища, що дозволяє визначити його вплив на господарський комплекс регіону та оптимізувати аграрну політику, що реалізується на національному та регіональному рівнях;

обґрунтовано основні принципи ведення агропромислового виробництва для конкретних регіональних умов, серед яких виділено цілісність (єдність), комплексність, структурність, пропорційність та збалансованість, гнучкість, множинність та різносторонність, що забезпечують системність розвитку регіонального агробізнесу;

визначено складові економіко-організаційного механізму створення промислово-аграрних структур у господарському комплексі регіону з урахуванням корпоративної інтеграції промислового і аграрного капіталів відповідно до концепції синергізму;

удосконалено:

класифікацію основних організаційно-правових форм суб'єктів агробізнесу, за ознаками, які в найбільшій мірі відображають сучасний вплив інституційних перетворень на господарський комплекс регіону та конкретизують форми, механізм та цілеспрямованість існування регіональної системи агробізнесу;

дістали подальшого розвитку:

узагальнення результатів наукових досліджень щодо специфіки відтворювального процесу в аграрному секторі, що дозволило уточнити поняття “регіональна система агробізнесу”, яку визначено як систему економічних відносин з виробництва, обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської сировини і продукції, що склалися в межах господарського комплексу регіону, на основі переважного використання інтенсивних методів розширеного відтворювання;

методи управління й реалізації єдиної корпоративної політики у промислово-аграрних структурах за рахунок обґрунтування створення єдиної системи інформаційної підтримки агробізнесу як найважливішої складової процесу управління, що безпосередньо впливає на підвищення ефективності функціонування відповідного об'єкта управління;

узагальнення та систематизація факторів макросередовища, що впливають на розвиток регіональних промислово-аграрних структур нового типу, що дозволило обґрунтувати напрями підвищення ефективності їх функціонування.

Практичне значення виконаного наукового дослідження визначається розвитком наукової бази підвищення ефективності функціонування системи агробізнесу в структурі господарського комплексу регіону. Нові методичні рекомендації щодо розвитку інтеграційної взаємодії різних організаційно-правових форм господарювання в економіці регіону розширили можливості використання ресурсного потенціалу регіону та сприяли підвищенню ефективності функціонування суб'єктів агробізнесу.

Рекомендації здобувача по розширенню інтеграційних зв'язків у системі агробізнесу, застосуванню їхніх різноманітних форм, удосконаленню системи їх планування та розвитку знайшли практичну реалізацію, що підтверджено відповідними довідками: Донецької облдержадміністрації (№ 06/17л-1133 від 27.05.2005 р.), Головного управління сільського господарства і продовольства Донецької облдержадміністрації (№01/785-32 від 02.06.2005 р.), Мар'їнської райдержадміністрації Донецької області (№741/01-08 від 31.05.2005 р.), ЗАТ “Донецьксталь” – металургійний завод” (№ 973-31 від 11.06.2005 р.), ТОВ “Агротіс” (№15-369-15 від 07.06.2005 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана автором самостійно. Основні ідеї і розробки, запропоновані в рамках дослідження, що мають наукову новизну та практичне значення, отримані автором особисто. Йому належить ідея роботи, постановка мети й завдань, вибір методів дослідження. Ідеї співавторів наукових праць у дисертаційній роботі не використовувалися.

Апробація результатів наукового дослідження. Основні положення і результати виконаного дослідження доповідались, обговорювались й одержали позитивну оцінку на: IV міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми становлення глобально-інформаційного технологічного укладу в країнах СНД і Китаї” (м. Донецьк, 2003 р.); міжрегіональній науково-практичній конференції “Оподаткування в промисловому регіоні: теорія, практика і перспективи розвитку” (м. Донецьк, 2001 р.); II регіональній науково-практичній конференції “Проблеми і перспективи зовнішньоекономічної діяльності регіону” (м. Маріуполь, 2004 р.).

Публікації. За результатами виконаного дослідження опубліковано 9 робіт загальним обсягом 3,9 др. арк., з них особисто автору належить 3,5 др. арк.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел й додатків, містить 188 сторінок комп'ютерного тексту, включає 19 таблиць, 11 рисунків, список використаних джерел налічує 180 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтована актуальність теми дисертації, сформульовані мета й завдання дослідження, вказані об'єкт і предмет, визначені наукова новизна і практичне значення отриманих результатів.

Розділ 1. Економіко-організаційний механізм розвитку аграрного сектора у господарському комплексі регіону. На основі аналізу використаних наукових джерел розкриті сутність й економічні умови відтворення у сільському господарстві. Автором підкреслюється, що в основі розвитку сфери сільського господарства знаходяться економічні об'єктивні закони. Проте вона має свої специфічні умови відтворення, які відрізняються від інших сфер матеріального виробництва. Специфіка відтворювального процесу в сільському господарстві зумовлює необхідність державного регулювання аграрного сектора.

Для визначення економічних умов відтворення у сільському господарстві в роботі розглядається категорія регіону з урахуванням сучасного етапу розвитку в українській економіці продуктивних сил і виробничих відносин. Галузева структура господарських комплексів регіонів України визначається системою організації суспільного розподілу праці, що склалася в національному господарстві у відповідності з наявним ресурсним потенціалом і структурою потреб регіону. Розвиток суспільного розподілу праці, розширення економічних зв'язків між сільським господарством і різними суміжними галузями призвело до формування особливого відтворювального комплексу в складі економіки регіону – агропромислового комплексу.

У роботі проаналізовано особливості відтворювання в аграрній сфері, розглянуто можливості реалізації простого і розширеного типів відтворювання у цьому секторі економіки. Автор доходить висновку, що відтворювальні процеси, що відбуваються у сільському господарстві, мають значні регіональні особливості, що є наслідком наявних ресурсних потенціалів господарських комплексів регіонів, пізнання і практичне використання яких дозволяє впливати на динаміку регіонального розвитку в цілому. Підкреслюється, що відмінності в аграрному потенціалі економіки регіонів обумовлюють вибір форм господарювання, масштаби концентрації виробництва, особливості розвитку агропромислової інтеграції.

Реструктуризація сільськогосподарського виробництва в Україні пов'язана, насамперед, з трансформацією відносин власності. Зміни у системі соціально-економічних відносин власності, у свою чергу, супроводжуються трансформацією процесів економічного відтворювання, що залежать від економічної доцільності й ефективності. Для умов формування ринкових відносин в

економіці України запропоновано використовувати поняття “регіональна система агробізнесу”, яку визначено як систему економічних відносин з виробництва, обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської сировини і продукції, що склалися в межах господарського комплексу регіону.

У роботі визначено, що перехідний період розвитку економіки України вимагає теоретичного обґрунтування процесів реформування регіональних систем агробізнесу і пошуку нових організаційних форм виробництва за умов впровадження ринкового механізму господарювання. Форми власності і господарювання повинні відповідати рівню розвитку продуктивних сил, ступеню суспільного розподілу праці, особливостям організації виробництва. В умовах проведених аграрних перетворень в Україні у сучасній практиці з'явилися різні форми господарювання, що мають свої відмінні риси і характеристики. Зарубіжний досвід організації агробізнесу переконує у перевагах великотоварних форм господарювання, в яких концентрація виробництва пов'язана з досить вузькою спеціалізацією.

Сучасна система агробізнесу припускає сукупність різних суб'єктів агропродовольчого ринку, що класифікуються за різними параметрами, залежно від конкретної мети й завдань дослідження. Узагальнення зарубіжного досвіду, аналіз робіт сучасних вчених, відповідної нормативно-правової бази в Україні, дозволили запропонувати розширену класифікацію основних форм підприємницької діяльності в агробізнесі за ознаками, що враховують сучасні інституційні зміни та дозволяють конкретизувати механізм господарювання суб'єктів у господарському комплексі регіону.

У роботі визначено, що розвиток ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки регіону у значній мірі залежить від ефективного функціонування різних форм підприємницької діяльності у системі агробізнесу, між якими встановлюються багаторівневі економічні зв'язки, аналіз розвитку яких дозволяє розглядати сучасний агропромисловий комплекс як нову форму розвитку процесів концентрації і централізації виробництва. До складу агропромислового комплексу входять до семидесяти різних галузей, у його межах створюється велика частка доданої вартості, реалізація якої здійснюється у структурі інтеграційних зв'язків. Установлено, що розвиток різних форм взаємодії у системі агробізнесу здійснюється за двома напрямками: горизонтальної і вертикальної інтеграції. Проаналізовано інтеграційні зв'язки структур агробізнесу (що зумовлюють організацію процесу виробництва і реалізацію сільськогосподарської продукції), що виникають у рамках агропромислового комплексу (*міжгосподарські зв'язки*) і зв'язки, що виникають між різними суб'єктами сільськогосподарського виробництва і впливають на підвищення його ефективності (*внутрішньогалузеві зв'язки*). Автор підкреслює, що саме вертикальна інтеграція сприяє якнайшвидшому проникненню досягнень науково-технічного прогресу в усі сфери агропромислового виробництва, дозволяє уніфікувати технологічні процеси і, з рештою,

забезпечити підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва у цілому.

Результатом перетворень, що відбуваються в аграрному секторі України, має стати цілісна, інтегрована система регіонального агробізнесу, функціонування якого базувалося б на основі поєднання вертикальних і горизонтальних зв'язків, що дозволяє максимально ефективно з'єднати наявні ресурси і, з одного боку, підвищити прибутковість господарюючих суб'єктів, а, з іншого – вирішити проблеми регіонального продовольчого ринку.

Розділ 2. Оцінка функціонування організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі в умовах реформування (регіональний аспект). Відповідно до завдань дослідження було проаналізовано інституційні зміни соціально-економічного середовища функціонування регіональних структур агробізнесу, проведено порівняльний аналіз різних організаційно-правових форм господарювання та визначено ресурсний потенціал розвитку промислово-аграрних формувань у господарському комплексі регіону (на прикладі Донецької області).

У роботі проаналізовано і встановлено, що характер розвитку інституційних перетворень в аграрному секторі має специфічні особливості, зумовлені кількісними та якісними характеристиками ресурсних потенціалів регіональних комплексів. Інституційні перетворення соціально-економічного (зовнішнього) середовища функціонування регіональних структур агробізнесу визначено як процеси відповідних змін, спрямованих на створення нової ефективно функціонуючої, а, отже, й більш досконалої системи господарювання (внутрішнього) структур агробізнесу в господарському комплексі економіки регіону.

Аналіз інституційних трансформацій в аграрному секторі регіонів України дозволив виділити окремі етапи, кожному з яких відповідали певні форми господарювання й типи формувань. *Перший етап (1991 р. – листопад 1994 р.),* пов'язаний з формуванням в організаційній структурі сільського господарства фермерського устрою, розширенням землекористування в особистих підсобних господарствах та реорганізацією колгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства. *Другий етап (листопад 1994 р. – грудень 1999 р.)* характеризувався створенням умов для рівноправного розвитку різних форм власності й господарювання, вільного їхнього вибору громадянами України. *Третій етап (грудень 1999 р. – квітень 2000 р.),* пов'язаний зі створенням нової соціально-економічної й організаційної структури сільськогосподарського виробництва, у якій основним принципом розвитку стає принцип приватної власності. Проведений економічний аналіз ефективності функціонування агробізнесу в Україні та її регіонах, виявив, що перші два етапи проведення аграрних перетворень в українській економіці характеризувалися кризовим становищем у цьому секторі, який став наслідком ряду причин, у тому числі й за рахунок руйнування агропромислової інтеграції.

У результаті неузгодженості у проведенні інституційних перетворень аграрного сектора і галузей, взаємопов'язаних з ним, порушилася певна системність у розвитку агробізнесу. Системність розвитку агробізнесу у господарському комплексі розглядається автором як сукупність організаційних, соціально-економічних, технічних і технологічних принципів ведення виробництва у конкретних регіональних умовах, спрямованих на задоволення відповідних регіональних структур у сільськогосподарській сировині і продукції. Основними принципами, що забезпечують системність розвитку регіонального агробізнесу виділені цілісність (єдність), комплексність, структурна система, пропорційність і збалансованість, гнучкість, множинність і різносторонність формування систем ведення агробізнесу.

Необхідність проведення аграрних перетворень у господарському комплексі Донецької області, як і в інших регіонах України, була викликана катастрофічним зниженням (практично вдвічі) до середини 90-х років обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 1). Інституційні зміни соціально-економічного середовища функціонування структур агробізнесу дозволили з 1998 р. змінити динамічні показники виробництва валової продукції сільського господарства. На початок 2004 р. в області функціонувало 615 нових сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, що виникли у результаті реформування 426 колективних сільськогосподарських підприємств.

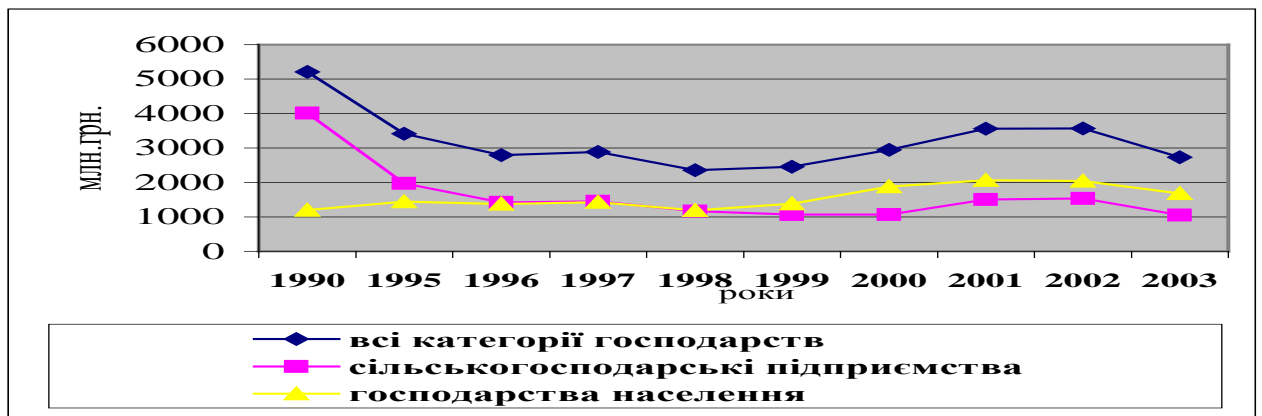

Рис. 1. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції у Донецькій області, у порівняльних цінах 2000 року, млн. грн.

Інституційні перетворення, що проводяться у Донецькій області, дозволили створити принципово новий тип промислово-аграрних формувань. У господарському комплексі регіону за рахунок залучення великих регіональних промислових інвесторів сьогодні функціонує 15 вертикально-інтегрованих формувань. Найбільшими з них є три: агрокомплекс ВАТ ММК ім. Ілліча, агрохолдинг “Агротіс ЗАТ “Донецксталь” – металургійний завод” та агрофірма шахти ім. О.Ф.Засядька. Нарощування обсягів виробництва в агропромислових формуваннях стало

можливим завдяки інвестиційній політиці промислових підприємств, у структурі яких вони знаходяться. Все це відобразилося на збільшенні частки вказаних агроформувань у сумарній величині виробництва валової продукції сільського господарства в Донецькій області практично вдвічі, яка склала 10,3% на початок 2004 р. (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства у найбільших промислово-аграрних формуваннях Донецької області
(у порівняльних цінах 2000 року, тис. грн.)**

Показники	2000	2001	2002	2003	2003 до 2000,%
Агрокомплекс ВАТ ММК ім. Ілліча	69403	117179	127355	116450	167,8
Агрохолдинг “Агротіс ЗАТ “Донецьксталь” – металургійний завод”,	53664	77687	76788	51365	95,7
Агрофірма шахти ім. О.Ф.Засядька	45331	85610	129819	113269	249,9
Питома вага трьох формувань у валовій продукції сільського господарства області, %	5,7	7,9	9,4	10,3	у 1,8 р.
Темп зростання виробництва валової продукції сільського господарства в трьох промислово-аграрних формуваннях, %	x	166,6	119,1	84,2	x
Темп зростання виробництва валової продукції сільського господарства в області, %	119,9	121,0	100,2	76,5	x

У роботі виконано порівняльний аналіз ефективності функціонування різних організаційно-правових форм господарювання у системі агробізнесу Донецької області, а також досліджено вплив концентрації сільськогосподарських угідь на фінансово-економічні результати їх діяльності. Негативні фінансові результати діяльності промислово-аграрних формувань викликані витратами інвестиційного характеру з довгостроковим терміном окупності, які здійснюють зараз промислові підприємства по відношенню до своїх агроструктур. Оновлення й модернізація сільськогосподарського виробництва, технічне і технологічне оновлення матеріально-технічного забезпечення стали першочерговими напрямками інвестиційної політики, що проводиться ВАТ ММК ім. Ілліча, шахтою ім. О.Ф. Засядька, ЗАТ “Донецьксталь” – металургійний завод”. Загальний обсяг інвестування у провідних промислово-аграрних формуваннях області склав 487 млн. грн. (для порівняння, на початок 2004 р. розмір капітальних вкладень у сільське господарство Донецької області загалом області склав 104,4 млн. грн.) (табл. 2).

**Окремі показники, що характеризують інвестиційну діяльність провідних
промислово-аграрних формувань Донецької області**

Показники	Агрокомплекс ВАТ ММК ім. Ілліча	Агрофірма шахти ім. О.Ф.Засядька	Агро-холд инг “Агротіс”
Кількість реорганізованих господарств, що входять до складу формування	48	21	12
Обсяги інвестування в основний капітал формувань, усього, млн. грн.	254,6	147,6	84,4
у тому числі: у рослинництво	немає даних	80,8	56,3
у тваринництво	немає даних	66,8	28,0
Обсяги інвестування в основний капітал у середньому на одне реорганізоване господарство, млн. грн.	5,30	7,03	7,02
Обсяги інвестування в основний капітал у середньому на один гектар сільгоспугідь, грн.	2186	1598	1622

За умов практично повної відсутності державного цільового фінансування сільськогосподарського виробництва зроблено висновок, що промислові підприємства фактично переклали на себе велику частину тягаря, пов'язаного з інвестуванням у цей стратегічний для економіки регіону сектор.

Недостатню кількість внутрішніх фінансових можливостей для вирішення вказаної проблеми можна подолати за рахунок зовнішнього фінансування (у позиковій або підприємницькій формах). Проведений аналіз структури надходжень прямих іноземних інвестицій до України за видами економічної діяльності дав можливість встановити, що тільки 17,6% надходжень спрямовані для виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. При цьому, безпосередньо у сільське господарство на 01.01.2004 р. інвестовано лише 2,7% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій або 179,4 млн. дол. США. Таким чином, галузева структура іноземних інвестицій не сприяє розвитку організаційної структури агропромислового виробництва. На жаль, технічне переозброєння, реконструкція і модернізація основних фондів сільськогосподарського виробництва залишаються інвестиційно не привабливими.

Практичний досвід роботи окремих вітчизняних інвесторів в аграрній сфері свідчить, що формування умов для розвитку виробництва у сільськогосподарських підприємствах є основою для

подальшого вирішення всього комплексу заходів, пов'язаних з організацією агробізнесу, а саме: інтенсивним землеробством і кормовиробництвом; раціональним годуванням і використанням кормів; системою селекційно-племінної роботи і відтворення стада; технологіями виробництва тваринницької продукції; реконструкцією і будівництвом необхідних для агробізнесу приміщень; придбанням сільськогосподарських машин і техніки, мінеральних добрив, отрутохімікатів, ветеринарних препаратів; і, зрештою, визначенням розміру капітальних вкладень у виробництво.

Модель промислово-аграрних формувань в економіці регіону, що формується, без сумніву, отримає свій розвиток й надалі. Тому, результати інституційних перетворень в аграрному секторі можна вважати певною мірою такими, що будуть розвиватися, буде відбуватися подальша зміна умов територіальної організації виробництва. Тобто отримають подальший розвиток процеси зміни організаційно-правових форм господарювання, але вже на основі приватної власності і визначення оптимальних параметрів інтеграції сільськогосподарського виробництва.

Розділ 3. Удосконалення механізму функціонування промислово-аграрних формувань у господарському комплексі регіону. Відповідно до концепції синергізму розроблено і обґрунтовано економіко-організаційний механізм створення промислово-аграрних структур у господарському комплексі регіону на основі інтеграційного поєднання промислового і аграрного капіталів, а також розроблено рекомендації з оптимізації системи управління агробізнесом на основі розвитку корпоративної інтеграції.

Складна технологічна структура сільськогосподарського виробництва вимагає органічного поєднання різних функціональних сфер системи агробізнесу, оскільки ґрунтується на тісних інтеграційних взаємозв'язках між різними суб'єктами господарювання. Запропонована для використання концепція синергізму як основа розвитку агропромислових формувань. На основі проведених досліджень автором запропонований ряд принципів розвитку інтеграції промислового, аграрного, а також банківського капіталів. При цьому інтеграція може здійснюватися у різних формах з використанням механізмів, вибір яких залежить від специфіки виробництва, ринкової ситуації, характеру кон'юнктури і т.п. Як базові принципи запропоновані наступні:

наявність рівних можливостей для всіх учасників агропромислової групи відносно реалізації власних потенціалів;

виключення можливостей дублювання господарської діяльності;

компліментарність, яка забезпечує ефективне використання потенціалів кожного підприємства промислово-аграрного формування при одночасному раціональному використуванні їхніх ресурсів.

Досягнення ефекту синергізму досягається за рахунок взаємодоповнення і взаємозамінності ресурсних потенціалів кожного з учасників промислово-аграрного формування, розподілу

виробничих і управлінських функцій. Відповідно до запропонованих принципів, розроблені рекомендації з оптимізації системи управління промислово-аграрною структурою. До основних завдань, що стоять перед координуючою агробізнес структурою, віднесені: координація зусиль з підвищення ефективності агропромислово-аграрного формування; обмеження конкуренції; об'єднання ресурсів; оптимізація фінансових, матеріальних потоків та ін. Рекомендовані наступні організаційні елементи, за допомогою яких забезпечується реалізація вищезгаданих завдань: холдингова компанія; довірче управління головною компанією акціями учасників групи; взаємне володіння акціями учасників групи; сумісна організація акціонерної компанії. У роботі розглядаються переваги і обмеження у використанні кожного з вищезгаданих організаційних елементів.

Розвиток інтеграційних зв'язків в агробізнесі регіону вимагає удосконалення механізму реалізації регіональних економічних зв'язків на основі раціональної комбінації виробників з метою забезпечення максимальної економічної ефективності. Моделювання, проведене у дослідженні, різних змін в організаційній структурі промислово-аграрного формування підтвердило, що лише поєднання рослинництва, тваринництва і переробки дозволяє оптимізувати організаційну структуру сільськогосподарського підприємства і, як наслідок, максимізувати фінансовий результат господарювання.

Розвиток корпоративної інтеграції у регіональній системі агробізнесу знаходиться під впливом різних чинників, які прямо чи опосередковано впливають на агропромислові формування. У дослідженні систематизовані чинники макросередовища, що впливають на ефективність функціонування промислово-аграрних структур. Перспективне планування реакції агроформувань на зміну зовнішнього середовища, систематизація оперативних і перспективних планів для досягнення кінцевої мети формують стратегію розвитку господарюючого суб'єкта. У роботі розглянуті і рекомендовані до практичного застосування наступні види стратегій діяльності промислово-аграрних структур: виживання, стабілізації і зростання, запропоновані методи їх вибору. Обґрунтована схема функціональної структури економічного механізму реалізації стратегії розвитку промислово-аграрного формування (рис.2).

Здійснення процесів управління і реалізація єдиної корпоративної політики у межах програми агробізнесу стають неможливими без створення єдиної інформаційної системи підтримки агробізнесу. Дієвим інструментом створення єдиної інформаційної системи у структурі новоутворених формувань, на основі поєднання промислового і аграрного капіталів, може стати програмний засіб автоматизації фінансово-господарської діяльності підприємств "Акцент-бухгалтерія" версій 4.0 і 6.0. На основі використання цього програмного засобу у роботі рекомендовані і обґрунтовані елементи втілення корпоративної політики зі створення єдиної інформаційної системи підтримки агробізнесу.

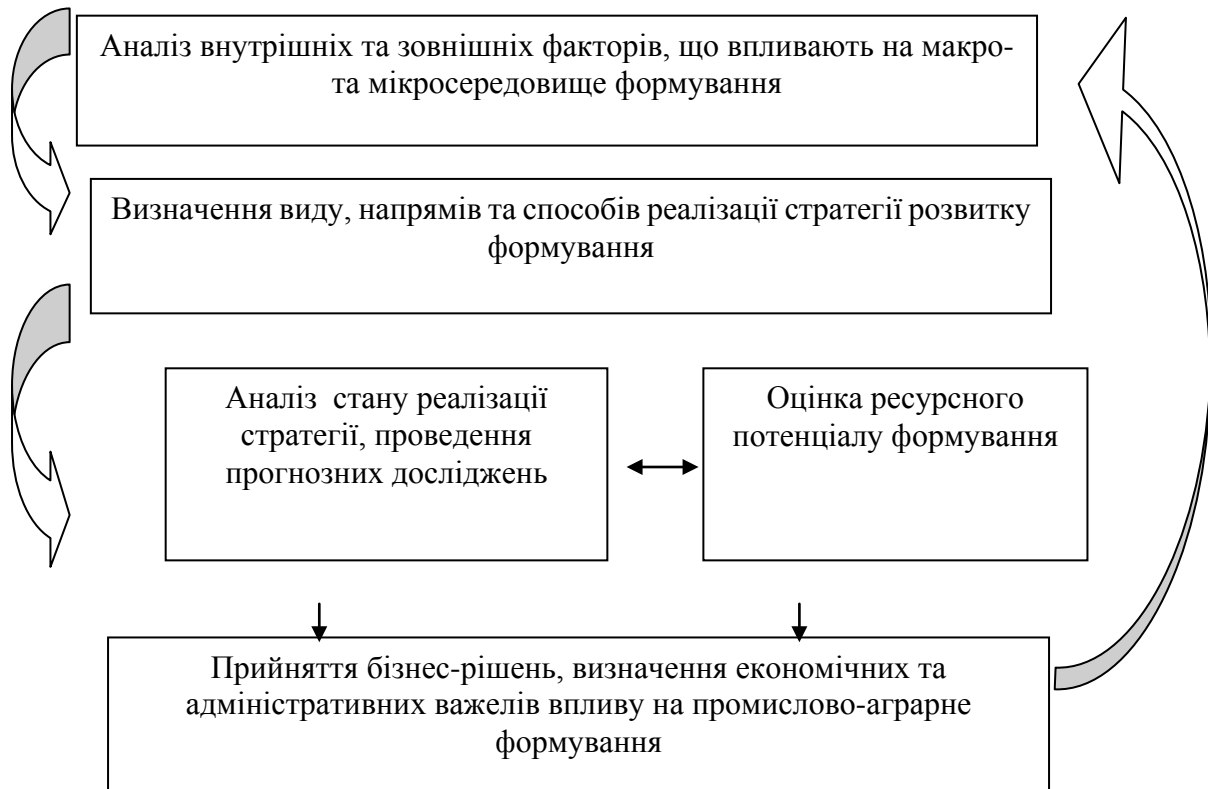

Рис.2. Функціональна структура економічного механізму реалізації стратегії розвитку промислово-аграрного формування

Відповідно до завдань управлінського обліку рекомендовано наступний механізм дій з реалізації другого етапу впровадження автоматизації управління агробізнесу:

підготовка інформації (для ситуаційних і управлінських рішень, відображення фактичних даних в аналітичному і синтетичному обліку і звітності);

контроль (дія, що допомагає виконанню завдань запланованих рішень, представлення оцінки, що забезпечує зворотній зв'язок);

бюджетування й аналіз виконання бюджетів (кількісне, у тому числі грошове вираження планів, допомога в їхній координації і виконанні);

нормування (обґрунтування комплексу нормативів і норм, що охоплюють усю фінансово-господарську діяльність структури);

планування (опис задач, проектування можливих результатів, вибір шляхів їхнього досягнення);

оцінка результатів ефективності (виявлення і усунення чинників, що визначають неплатоспроможність виробника, забезпеченість виробничими ресурсами, недосягнення фінансових результатів і погіршення фінансового стану в цілому).

Планування економічного розвитку інтегрованих промислово-аграрних формувань у господарському комплексі регіону повинно враховувати три основні складові: економічний блок,

спрямований на забезпечення максимізації прибутку і стабільність функціонування; інформаційний блок, що забезпечує своєчасне виявлення переваг і можливостей розвитку інтеграційної взаємодії; організаційний блок, що визначає чіткість механізму взаємостосунків між учасниками інтеграційного промислово-аграрного формування.

Система планування економічного розвитку промислово-аграрних формувань повинна ґрунтуватися на всесторонньому дослідженні проблем економічної діяльності в агропромисловому комплексі країни, регіонального господарства. Все це дасть змогу забезпечити конкретні заходи підвищення активізації роботи інтеграційних промислово-аграрних формувань, і разом з іншими формами агробізнесу вийти на належний рівень конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі сформульовано концептуальні підходи до дослідження сутності організаційного механізму формування структур агробізнесу в регіональному господарстві, запропоновані науково-методичні положення, що дозволяють підвищити ефективність їх функціонування у сучасних умовах. Виконане наукове дослідження дозволяє сформулювати ряд висновків і пропозицій теоретичного, прикладного й науково-методичного змісту, основні з яких полягають у наступному:

1. Специфіка відтворювального процесу в аграрному секторі визначається низкою загальноекономічних, природних, соціальних, регіональних умов, що впливають на характер виробництва та формують особливу регіональну систему агробізнесу, яка визначається як система економічних відносин з виробництва, обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської сировини і продукції в межах господарського комплексу регіону. Інтенсивний розвиток агропромислового виробництва вимагає пошуку нових критеріїв для визначення виробничого типу господарств, що спрямовані на раціональне використання ресурсного потенціалу регіону.

2. Узагальнення досліджень вітчизняних і зарубіжних фахівців, діюча нормативно-правова база в Україні, дозволяють розширити класифікацію суб'єктів підприємницької діяльності в агробізнесі на основі форм власності, типів і розмірів підприємств, способів об'єднання майна, кінцево-цільового призначення, напрямів використання трудового потенціалу, тобто за ознаками, які в найбільшій мірі відображають сучасний вплив інституційних перетворень на господарський комплекс регіону.

3. У проведенні інституційних трансформацій у сільському господарстві регіонів України виділено три етапи, результатом яких стало створення нової соціально-економічної і організаційної структури виробництва, заснованої на приватній власності. Встановлено, що у різних регіонах

України проведення інституційних перетворень проходило з різною швидкістю, різними способами реформування, що визначали і форми агробізнесу у господарському комплексі регіону.

4. У результаті неузгодженості у проведенні інституційних перетворень аграрного сектора України і взаємозв'язаних з ним галузей, порушилася системність у розвитку агробізнесу. Основними принципами, що забезпечують системність розвитку регіонального агро бізнесу, визначено: цілісність (єдність), комплексність, структурність, пропорційність та збалансованість, гнучкість, множинність та різносторонність формування систем ведення агробізнесу. Основу планування агробізнесу у господарському комплексі регіону повинне скласти наукове передбачення розвитку і результатів функціонування агропромислового виробництва на основі виявлення об'єктивних залежностей і причинно-наслідкових зв'язків, для чого рекомендовано використання різних програм: міжгалузевих, галузевих, товарних, функціональних.

5. Дослідження особливостей розвитку системи агробізнесу у господарському комплексі Донецької області дозволило оцінити економіко-організаційний механізм створення промислово-аграрних формувань, що виникли на основі поєднання промислового і аграрного капіталів. Узагальнення отриманих результатів дослідження дозволило підтвердити основну гіпотезу даної наукової роботи. В основу розвитку інтеграційних процесів між промисловими і сільськогосподарськими підприємствами у економіці регіону повинен бути покладений принцип створення замкнутого відтворювального циклу інтегрованого виробництва сільськогосподарської продукції. Визначено, що оптимальне управління зазначених структур агробізнесу досягається за допомогою розвитку корпоративної інтеграції відповідно до концепції синергізму.

6. Розвиток методів управління структурами агробізнесу у регіоні, що дістали подальшого удосконалення у роботі, пов'язано з вибором генеральної стратегії. Залежно від досягнутого рівня розвитку, економічного аналізу діяльності структур агробізнесу в роботі, як пріоритетний, рекомендується радикальний напрям зростання, який може бути реалізований за рахунок диверсифікації. Методами вибору генеральної стратегії визнані методи однопродуктового аналізу та методи портфельного типу. Обґрунтовано створення єдиної інформаційної системи підтримки агробізнесу, як складової процесу управління, що безпосередньо впливає на ефективність функціонування відповідного об'єкта управління.

7. Перспективним напрямком у розвитку системи агробізнесу у господарському комплексі регіону визнано створення агропромислових груп, що поєднують капітали банківських і небанківських інститутів, пов'язаних безпосередньо з сільськогосподарським виробництвом і переробкою, промислові капітали.

8. Основними інтегрованими чинниками макросередовища економіки регіону визначені чинники, обумовлені відмінностями наявних потенціалів (природнокліматичного, демографічного, екологічного); інституційними умовами (політичні і загальноекономічні); еволюційними

процесами (що визначаються характером розвитку суспільного розподілу праці). Їх врахування дозволило визначити основні напрями підвищення ефективності функціонування агроформувань: створення цілісної системи регіонального агробізнесу, раціоналізація його функціональної структури, вдосконалення організаційного механізму функціонування агроформувань, упровадження науково обґрунтованих технологій процесу виробництва і управління агробізнесом.

Отримані закономірності, концептуальні положення дозволили запропонувати рішення наукового завдання щодо удосконалення розвитку нових організаційно-правових форм господарювання у системі регіонального агробізнесу на основі розвитку інтеграційних зв'язків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Жерновой И.А.* Принципы развития регионального агробизнеса в условиях реформирования аграрных отношений в Украине // Менеджер. – 2003. – №2(24). – С.17-23.
2. *Жерновой И.А.* Особенности и состояние аграрного сектора Донецкой области на переходном этапе // Менеджер. – 2000. – №1(8). – С. 34-36.
3. *Жерновой И.А.* Институциональные преобразования в сельском хозяйстве Украины // Менеджер. – 2002. – №2(18). – С. 36-41.
4. *Жерновой И.А.* Использование специализации при развитии предпринимательства в агробизнесе // Економіка: проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2001. – Вип. 79. – С.131-140.
5. *Жерновой И.А.* Агропромышленная составляющая глобализации общественных отношений // Прометей: региональный сборник научных трудов по экономике. – Донецк: ДЭГИ, ООО “Юго-Восток, Лтд”. – 2003. – Вып. 11. – №2(11). – С. 217-220.
6. *Бабенко А. Жерновий І.* Питання ціноутворення в аграрній сфері // Торгівля і ринок України. – Донецьк: ДонДУЕТ. – 2000. – Вип 11. – Т.1. – С.33-39. (*Особистий внесок здобувача: визначено основні складові, що формують ціну на сільськогосподарську продукцію*).
7. *Жерновой И.А.* Развитие рентных отношений в сельскохозяйственном производстве в контексте современного налогового механизма // Финансы, учет, банки: Сборник научных трудов по материалам межрегиональной научно-практической конференции “Налогообложение в промышленном регионе: теория, практика и перспективы развития”. – Донецк: ДонНУ. – 2001. – Спецвыпуск. – С. 161-165.
8. *Жерновой И.А.* Экономические условия воспроизводства в сельском хозяйстве // Збірник наукових праць Донецької державної академії управління. Серія “Державне управління”. Вип. 14 “Державне регулювання економіки та соціального розвитку територій та підприємств”. – Донецьк: ДонДАУ. – 2002. – Т. III. – С. 280-287.

9. Жерновой И. Село: углубленная специализация – дорога к возрождению // ВСЁ. – 1999. – №4(10). – С. 10-14.

АНОТАЦІЯ

Жерновий І.А. Формування промислово-аграрних структур у господарському комплексі регіону. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.10.01 – Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. – Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Донецьк, 2005.

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних і практичних аспектів розвитку нових організаційно-правових форм сучасного агробізнесу у регіоні за умов інституційних перетворень аграрного сектору України. Розкрита специфіка відтворювального процесу у даному секторі, уточнені визначаючі його умови, обґрунтовані переваги переходу сільського господарства на новий шлях інтенсивного розвитку. У роботі розглянуті відмінності потенціалів господарських комплексів регіонів України, які обумовлюють особливий вплив на економічні умови відтворення в аграрній сфері, що, у свою чергу, знаходить своє відображення у виборі форм господарювання, масштабах концентрації виробництва, особливостях розвитку агропромислової інтеграції. Форми власності і господарювання, що виникають у сучасних умовах у системі агробізнесу, відповідають рівню розвитку продуктивних сил, ступеню суспільного розподілу праці, особливостям організації виробництва. Обґрунтовано, що його подальший розвиток припускає формування цілісної, інтегрованої системи, функціонування якої ґрунтуватиметься на з'єднанні вертикальних і горизонтальних зв'язків, що дозволить максимально ефективно з'єднати наявні ресурси регіонів. Досліджено результати інституційних перетворень, що проводяться у регіонах України. Запропонований організаційно-економічний механізм створення промислово-аграрних формувань за рахунок залучення великих регіональних промислових інвесторів. Розроблено рекомендації з територіальної організації виробництва і обґрунтовані основні принципи, що забезпечують системність розвитку регіонального агробізнесу. У роботі виявлені і класифіковані чинники макросередовища, що впливають на ефективність функціонування структур агробізнесу нового типу, відповідно до яких запропоновані стратегії його розвитку. Запропоновані пропозиції зі створення єдиної інформаційної системи підтримки агробізнесу.

Ключові слова: економіка регіону, агробізнес, аграрний сектор, господарський комплекс регіону, промислово-аграрні формування.

АННОТАЦІЯ

Жерновой И.А. Формирование промышленно-аграрных структур в хозяйственном комплексе региона. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.10.01 – Размещение производительных сил и региональная экономика. – Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, Донецк, 2005.

Диссертация посвящена решению одной из актуальных научно-прикладных задач региональной экономики – теоретическому обобщению и методическому обеспечению формирования промышленно-аграрных структур в хозяйственном комплексе региона в современных условиях. Для достижения поставленной цели в научной работе обобщены имеющиеся исследования специфики воспроизводственного процесса в аграрном секторе, определены основные этапы институциональных преобразований данного сектора, обоснован экономико-организационный механизм создания промышленно-аграрных формирований.

Современный этап перехода сельского хозяйства на новый путь интенсивного развития требует выработки нового критерия для определения производственного типа хозяйства, который был бы нацелен на рациональное использование ресурсов региона. Ключевыми направлениями интенсивных методов расширенного воспроизводства в сельском хозяйстве является рациональное использование ресурсов, совершенствование организации производства, расширение производственно-экономических связей между всеми предприятиями агропромышленного комплекса.

За период проведения аграрных преобразований в регионах Украины произошли кардинальные институциональные изменения социально-экономической среды функционирования структур агробизнеса: их проведение проходило с различной скоростью, на выбор способов реформирования и организационно-правовых форм агробизнеса (внутренней среды) в значительной степени повлияли региональные органы власти, которые во многом и обеспечили формирование соответствующей институциональной (внешней) среды. Институциональные преобразования социально-экономической среды в аграрном секторе хозяйственного комплекса региона – это процесс структурных изменений, которые направлены на создание новой эффективно функционирующей, следовательно, и более совершенной системы хозяйствования различных структур агробизнеса.

В условиях развития рыночных отношений в украинской экономике формируется особая региональная система агробизнеса, которая определяется как система экономических отношений по производству, обмену, распределению и потреблению сельскохозяйственного сырья и продукции. В результате несогласованности в проведении институциональных преобразований аграрного сектора Украины и отраслей, взаимосвязанных с ним, нарушилась системность в развитии региональных систем агробизнеса. Системность развития регионального агробизнеса

рассматривается как совокупность организационных, социально-экономических, технических и технологических принципов ведения производства в конкретных условиях региона с целью удовлетворения соответствующих структур в сельскохозяйственном сырье и продукции. В работе рассматриваются различия в системах агробизнеса регионов Украины, которые обуславливают выбор форм хозяйствования, масштабы концентрации производства, особенности развития агропромышленной интеграции.

Действующая нормативно-правовая база в Украине, исследования отечественных и зарубежных специалистов позволили расширить классификацию основных форм предпринимательской деятельности, используемых в системе агробизнеса. В исследовании предложена их классификация, определяемая формами собственности, типами предприятий, их размерами и назначением произведенной сельскохозяйственной продукции, способами объединения имущества и предпринимательской деятельности, конечно-целевого предназначения, направлениями использования трудового потенциала, правами собственности на используемые средства производства, а также в зависимости от организации производства и интеграции с другими агроформированиями.

В работе проведены исследования реформирования экономических связей между хозяйствующими субъектами региона на основе кооперирования и агропромышленной интеграции. Обосновано, что развитие регионального агробизнеса предполагает формирование целостной, интегрированной системы, основанной на соединении вертикальных и горизонтальных связей, с целью эффективного использования ресурсов региона.

Предложенный в работе организационно-экономический механизм создания промышленно-аграрных формирований за счет привлечения крупных региональных промышленных инвесторов, способствует совершенствованию территориальной организации сельскохозяйственного производства. Определено, что наибольшую эффективность функционирования могут обеспечить формирования, в которых объединены капиталы банковских и небанковских институтов, связанных непосредственно с сельскохозяйственным производством и переработкой, промышленные капиталы. Достижение эффекта синергизма достигается за счет взаимодополнения и взаимозаменяемости ресурсных потенциалов каждого из участников агропромышленного формирования, распределения производственных и управленческих функций. Исследованы механизмы развития корпоративной интеграции в указанных промышленно-аграрных формированиях.

В работе обоснованы направления повышения эффективности функционирования промышленно-аграрных формирований, с учетом факторов макросреды, которые систематизированы, и в соответствие с которыми предложены стратегии развития данных формирований. Предложены рекомендации по созданию единой информационной системы

поддержки агробизнеса. Полученные выводы и рекомендации оптимизируют использование ресурсного потенциала региона, способствует повышению эффективности функционирования хозяйствующих субъектов в системе агробизнеса. Рекомендации соискателя по повышению эффективности функционирования хозяйствующих субъектов в системе агробизнеса были использованы в 1998-2004 годах в Донецкой области.

Ключевые слова: экономика региона, агробизнес, аграрный сектор, хозяйственный комплекс региона, промышленно-аграрное формирование.

THE SUMMARY

Jernovoj I.A. Formation of industrial-agrarian structures in an economic complex of region. - Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of economic sciences on a speciality 08.10.01 - Accommodation of productive forces and regional economy. - Institute of economic-legal researches HAN of Ukraine, Donetsk, 2005.

The dissertation is devoted to research of theoretical and practical aspects of development of the new organizational-legal forms in structure modern agrobusiness of region under conditions institutional of transformations of agrarian sector of Ukraine. The specificity of reproduced process in the given sector is opened, the conditions, determining it(him) are specified, the advantages of transition of an agriculture on a new way of intensive development in modern conditions are proved. In work the differences of potentials of economic complexes of regions of Ukraine are considered(examined) which cause the special influence on economic conditions of reproduction in agrarian sphere, which, in turn, finds the display in a choice of the forms managing, scales of concentration of manufacture, features of development of agroindustrial integration. The patterns of ownership and managing, which arise under modern conditions in system agrobusiness, answer a level of development of productive forces, degree of a public division of labour, features of organization of manufacture. Is proved, that its(her) further development assumes formation complete, integrated system, which functioning will be based on connection of vertical and horizontal communications(connections), which permit maximum effectively to connect available resources of regional economy. The results institutional of transformations are investigated which will be carried out(spent) in regions of Ukraine. The organizational-economic mechanism of creation of industrial - agrarian formations is offered at the expense of attraction of the large regional industrial investors. The recommendations concerning territorial organization of manufacture are developed and the basic principles are proved which provide system of development regional agrobusiness. In work revealed the factors makroenvironment also are classified which influence efficiency of functioning of regional structures agrobusiness of a new type, according to which the strategy of their development is offered. The recommendations for creation of uniform information system of support agrobusiness are offered.

Key words: economy regional, agrobusiness, agrarian sector, economic complex of region, industrial-agrarian formation.

Підписано до друку 08.11.2005.
Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Обл.- вид. арк. 0,9. Тираж 100 прим.
Замовлення № 455.

Надруковано у ТОВ “Вега-Принт”.
83114, м. Донецьк, вул. Університетська, 78.
Тел. 8 (062) 311-62-51.